

MINDENNAPISÁG ÉS KULTURA

1. A kultúra fogalmának értelmezése

Ha a kultúra fogalmának tudományos meghatározását kívánjuk megadni, sőt valamiféle rendszeresen felépített kultúra-elmélet (kulturológia) felé akarunk továbblépni, akkor mindenképpen el kell tekintenünk a kultúra fogalmának megszokott, vulgarizált értelmezésétől. A kultúra fogalma a hagyományos szóhasználatban a társadalom szellemi életét jelenti. Ez a meghatározás éppannyira elhibázott, mint - sajnos - amennyire elterjedt, széltében-hosszában használt, a tudományban, a sajtóban és a köznapi életben egyaránt. Holott nem lenne nehéz eredetét a klasszikus német filozófiából, annak jellegzetesen idealista alapállásából, az emberi tevékenységet par excellence szellemi tevékenységként értelmező álláspontjából levezetni, s a polgári osztálytudatban azokat az ideológikus mozgatórugókat kimutatni, amelyek elterjedését kiváltották. De ez most nem áll szándékunkban, s hasonlóképpen azoknak a vitáknak az ismertetése sem, amelyek az utóbbi két évtizedben zajlottak a nemzetközi marxizmusban a kultúra fogalmának értelmezése körül. Ezeknek közös lényege a fenti hagyományos kultúra-fogalom elvetése és a marxista kultúra-elmélet alapvetésére irányuló törekvés.

A marxista kultúra-elmélet kidolgozására irányuló törekvések közül csupán egyet említenénk meg, amely a legnagyobbszabá-

suak közé tartozik és a magyar olvasó számára elérhető. E. Mar-
karjan: A marxista kultúra-elmélet alapvonalai c. munkájáról van
szó, amely - mint ismeretes - a kultúra fogalma értelmezésének
három fő formáját és egyben három fő szakaszát különbözteti meg.
A kultúra első és legkorábbi értelmezését axiológiainak, értékel-
méletinek nevezi, amely a kulturáltat a kulturálatlannal szembeállít-
va emberek és népek közötti értékhierarchia kifejezésére szolgált
(természeti népek és kulturnépek stb.). A második, ezt felváltó
értelmezést a múlt század második feléből úgy mutatja be, mint a
kulturának az emberi tevékenység általános jellegévé emelését és
az összes nem-biológiai, azaz nem öröklött, hanem megszerzett,
kialakított, áthagyományozott, társadalmilag szankcionált stb. te-
vékenység-típusokra való kiterjesztését, amely egyuttal azt jelen-
tette, hogy megszűnt a fogalom axiológiai tartalma és minden sa-
játosan emberi tevékenységforma - történelmi fejlettségétől függet-
lenül - kulturálisnak minősült. Ehhez kapcsolódva adja a szerző a
harmadik értelmezést, saját koncepcióját, amelyet a kultúra funkci-
onális értelmezésének nevezhetnénk: "A mai társadalomtudomány-
ban a kultúra fogalma éppen ezt a mechanizmus- és eszközrend-
szert van hivatva kifejezni, amely a hagyományban megrögződő
jellege folytán tanulással aktualizálódik és válik általánosan elfo-
gadottá... kulturán a legszélesebb általános szociológiai értelem-
ben azt a különleges eszközrendszert kell értenünk, amely lehető-
vé teszi, hogy egyrészt mesterségesen megalkotott közvetítő lán-
czemek, közvetítő szervek (munkaeszközök) révén minőségileg
megváltoztassuk a környezethez való s az egyes természetes szer-
vei által megvalósított közvetlen alkalmazkodási viszonyok általá-

nos biológiai törvényszerűségeit, másrészt, hogy az ösztönmechanizmust mint a kollektív élet szervezetének az élőlények társulásai-ban általános elvét meghaladjuk" (I.m. 26-27.)

Markarjan koncepcióját nagyon értékesnek, tovább gondolásra és továbbmunkálásra feltétlenül igen alkalmasnak tartjuk. Az a koncepció azonban, amelyet itt egy bizonyos vonatkozásban szeretnénk kifejteni, a kulturát nem csupán az emberi tevékenységhez kötött funkciónak, hanem mindenekelőtt az emberi tevékenység tárgyi-asult eredményei rendszerének fogja fel. A kulturának ezt a felfogását - amely Lukács György munkásságához kapcsolódik - lételméletinek, ontológiaiának nevezhetnénk. A tevékenységnek, mint kulturális funkciónak a jelentőségét elismerve ez az álláspont arra törekszik, hogy ezt a tevékenységet tárgyi, objektivált eredményeivel való kölcsönhatásban szemlélje, azaz úgy fogja fel mint az emberi világ termelésének és elsajátításának dialektikáját. Elsajátításnak és eltárgyiasításnak, szubjektum és objektum társadalmi dialektikájának ezeket az alapvető kérdéseit másutt már tárgyaltuk (Marx kommunizmus-elmélete és a tudományos-technikai forradalom világtörténelmi folyamata, Társadalmi Szemle 1971/11.), most csak arra törekszünk, hogy jelezzük a társadalmiság termelésének egyes alapvető folyamatait.

A lételméleti álláspontból kiindulva kulturának az emberi, az emberivé vált világot, az ember univerzumát, humanizált létszférájának tekintjük, a maga létezésének, mint állandó elsajátításának és újjátermelésének folyamatában. A kulturának mint az ember univerzumának három alapvető szféráját különböztethetjük meg,

① az ember szervetlen testét, mint tárgyasult eszközrendszereinek, legszélesebb értelemben vett termelő erőinek, az embert körülvevő, s az ember által átalakított természetnek a világát, ² az ember társadalmi testét, mint az ³ objektivált viszonyrendszerek és intézményesült formák világát, végül az ember szerves testét, emberivé kidolgozott biológiai szubjektumát, az ember szubjektív kulturáját, a kulturáltság világát. Ezek részletesebb elemzésébe ugyancsak nem kívánunk itt belemenni, figyelmünket most arra szeretnénk fordítani, hogyan zajlik le bizonyos tevékenységformákban a kultúra termelése és elsajátítása, hogyan valósul meg és milyen ellentmondásos alakokat ölt ebben egyén és nem viszonya, kölcsönhatása. Néhány alapvető objektivációs szint és forma kölcsönhatását szeretnénk bemutatni, s ezek kiválasztása korántsem véletlen. A mindennapiság - amelynek viszonya a magasabbrendű objektivációs formákhoz, a tudományhoz, művészethez és erkölcshez előadásunk alapproblémája - szerkezete, működése és átalakítása korunk egyik legaktuálisabb és legégetőbb kérdése. A mindennapiság problémáját részletesen elemzik az un. ipari társadalom ideológusai, de a probléma megoldásán keresztül vezet a szocialista kulturforradalom elméletének kidolgozása is. A mindennapiság problémájában vetődik fel ugyanis a legélesebben egyén és nembeliség viszonya, kultúra és kulturáltság kölcsönhatásának kérdése. A mindennapiság elemzése tehát, amelyet nyújtani szeretnénk, egyszerre kíván a kultúra lételméleti felfogásának egy adott területen való konkretizálása és az ipari társadalom kritikájának, a szocialista kulturforradalom elméletének vázlatos előlegezése lenni.

2. Mindennapiság és nembeliség

A mindennapiság fogalma

A mindennapiság a társadalmi lét közvetlenségének szférája, azon élettevékenységek színtere, amelyek mindennaposan ismétlődnek és minden emberre vonatkoznak. A mindennapiság szubjektuma, a mindennapok egész embere, aki saját mikrokozmoszában közvetlen teljességében, azaz élettevékenységei totalitásában lép fel, aki ismerője és alkotója ennek a számára intim világnak, amelyben a közvetlen viszonyok, a megszokás, a rutin és a hagyományok uralkodnak. Közvetlen egység kapcsolja össze a mindennapi életet is a mindennapi gondolkodással - a mindennapiság nem ismeri gyakorlat és elmélet dualizmusát. De éppenséggel ezért a mindennapiság nem ismer zárt, megrögződött, tartós, bevégzett objektivációkat sem, általában a kvázi-objektivációk szintjén mozog, azaz objektívái megőrzik közvetlen - és jelesül egy közvetlen - szubjektivitásra való vonatkoztatottságukat, éppen ez adja a mindennapiság világának intim jellegét, közvetlen elsajátíthatóságát.

A mindennapiság problémája nem véletlenül merül fel a modern ipari társadalomban és annak leküzdése során: a mindennapiság önálló, a többi társadalmi szférától egyértelműen elkülönült és azokkal ellenségesen szembenálló szférájának konstituálódása hosszú történelmi folyamat végeredménye, a kapitalizmus végigvitt munkamegosztásának egyik legfontosabb terméke. Ismét felmerül az elidegenedés világtörténelmi genezisének problémája, nevezetesen annyiban, hogy az ember elsődleges, eredeti világa a

közvetlenség, a mindennapiság teljességének világa volt, amelyet a termelő munka előbb potenciálisan, majd reálisan mindinkább transzcendált és a mindennapi élet valóságos tendenciából fokozatosan kibontakoztatta az azt meghaladó magasabb társadalmi szférákat - intézmények, tudomány, művészet, erkölcs -, de a társadalmi közvetítések hálója csak a kapitalizmusban gazdagodik ezek önállósulásáig, s egyuttal és a mindennapiságtól való ellenséges elkülönülésig, elidegenedésig. A mindennapi élet és gondolkodás elszakadása a társadalmiság többi szférájától az ipari társadalom belső ellentmondásának, nembeliség és egyediség elidegenedésének egyik fő megjelenési módja, a dolgozó tömegek elválasztása a fejlődést jelentő magasabb szféráktól és bezárása a mindennapiság börtönébe- ez a kizsákmányolás végeredménye, végső összefoglalása.

A termelés áthatja a mindennapi életet, alapjául szolgál és bennmaradva tullep rajta. Történetileg kiváltója, strukturálisan bázisa a magasabb rendű objektivációs rendszereknek, mégpedig úgy, hogy azok a mindennapiságból való termékeny kölcsönhatásból bomlanak ki, "a társadalom előrehaladása objektivációs rendszereket hoz fokozatosan létre, amelyek hangsúlyozottan függetlenek ugyan a mindennapi élettől, azonban mégis szakadatlan, egyre gazdagabbá váló, kölcsönös vonatkozásban vannak vele". Lukács: Az esztétikum sajátossága (Bp. 1965. I. 71.) A mindennapiság leküzdése magából a mindennapiságból indul ki, mint annak egyik belső tendenciájának erősödése, önállósulás útjára lépése, mind tökéletesebben, mivel mind közvetettebben betöltve eredeti rendeltetését. Tehát

"fejlődésének magasabb rendű objektivációit az emberiség a mindennapi élet konkrét problémáinak gazdagabb és mélyebb megragadása érdekében hozta létre, hogy önállóságuk, öntörvénységük, a mindennapi élet visszatükröződési formáiból minőségileg magasabb szintre történő emelkedésük ugyanezt a mindennapot szolgálja... kényszerű a szakadatlan föl-alá áramlás a hétköznapiakból a tudományba meg a művészetbe és vissza, hogy ez mindhárom életszférára működésének, előrehaladásának egyik feltétele." (Uo. I. 70.)

A szubjektum és objektum dialektikáját a társadalomban a mind távolabb és mind gazdagabb közvetítésrendszerek és mind bonyolultabb objektivációs szintek kialakulása jellemzi. De az új közvetítésrendszerekkel szemben és azok révén mindig megújul, magasabb fokon jelentkezik a közvetlenség világa is. A mindennapiság a magasabb szférák eredményeit-vivmányait szokássá, spontán elemé redukálja, hagyománnyá rögzíti, közvetlenséggé-természetességgé változtatja. Ezért a mindennapiság közvetlensége maga is történelmi legapróbb részleteiben is, megtermelt, létrehozott közvetlenség, a nébeliség összes eredményeinek és vivmányainak közvetlenül felhasználhatóvá változtatása, szokássá egyszerűsítése, hogy a magasabb társadalmi szférákról leváljanak, s azok új feladatra felszabaduljanak. A közvetlenség-közvetítettség ezen dialektikája a történelmi mozgás lényeges mozzanata, amelyben "a közvetítések meghódított világa a közvetlenség új világává alakul át. Ez a tendencia egyrészt a valóság további meghódítása felé nyitja meg az utat. Miközben ugyanis az eddig kivivott eredmények az ember magától értetődő tulajdonává válnak, miközben az ehhez szük-

séges erőfeszítések a szokás stb. révén ilyen jellegű közvetlenséget kapnak... az összeütközések azután eddig ismeretlen összefüggések, törvényszerűségek felfedezésére ösztönöznek." (Uo. I. 78-79.)

A mindennapiság ökonómiájának, redukáló jellegének döntő szerepe van a történelmi fejlődésben, az objektivációk felhalmozásában. A mindennapiság azonban kétarcu jelenség a magasabb társadalmi szférákhoz való viszonyában. Pozitív jelentőségét még tovább fokozza az a spontán kontroll, amelyet a mindennapiság gyakorol a "józan ész" nevében az élettől elszakadt, önnön belső mozgásuk fikciójába bonyolódott szférák felett, s ezzel elősegíti radikális átstrukturálódásukat. Ugyanakkor azonban a nem tudatossá redukált emberi tartalmak a jelenségvilágba süllyesztve el is vesztik objektiv lényegüket, a mindennapiság magától értetődőnek, nem történelminek tünteti fel, s ezzel rögzíti a fennállót és ezzel állandóan ujjaszüli annak természetessége fetiszizált, hamis tudatát. Bár az egész emberi világ történelmi folyamat és bonyolult közvetíttség eredménye, "amennyiben azonban a mindennapi élet tárgyairól van szó, ezek készen állnak előttünk, és az őket létrehozó közvetítőrendszer a maga közvetlen, pusztá létezésében és konkrét valóságában maradéktalanul eltűnik." (Uo. I. 37.) A mindennapi gondolkodásnak ez a "pozitivizmusa", "jelenség-filozófiája" természetes talaja az elidegenedett tudatformáknak - par excellence a vallásnak - és különösen kiélezett formáival találkozunk a mai modern ipari társadalomban, amelyben a manipuláció a mindennapiság fetiszizáltságát irányítja és változtatja tudatos társadalmi dezorientálás

tárgyává. A mindennapiság világát a tudomány és a művészet állandóan defetiszizálja, de az, hogy tudatos kontrolljuk mennyire érvényesülhet a mindennapi élet felett, az kialakultságuk, s méginkább a társadalmi struktúra függvénye.

Ennek jegyében vetődik fel mindennapiság és nembeliség viszonya az ipari társadalomban. Csak itt történik meg végleges ki-formálódásuk, de itt megy végbe ellenséges szembefordulásuk is. Az ipari társadalomra az jellemző, hogy a termelés a végigvitt munkamegosztás és a mechanizáló rendszerében nem kiemeli a termelőt a mindennapiságból, hanem inkább visszalöki és bezárja a mindennapos mechanikus termelés és kiüresedett életmód börtönébe, elzárva őt a magasabb rendű társadalmi tevékenységektől, az önfejlődés lehetőségeitől, az emberi nem fejlődésének vívmányaitól. Ez az "ítélet" fogalmazódik meg a munkaidő-szabadidő dualizmusában és a munkabérben egyaránt, azon törvénynek a kifejeződéseként, hogy a történelmi fejlődés csak a nagy tömegek rovására haladhat előre. Az egyediség-mindennapiság és nembeliség-össztársadalmiság el-lentmondása az ipari társadalomban végképp kiéleződik, s ez a társadalmi szférák vonatkozásában azt jelenti, hogy a társadalom nagy tömegeinek élete lényegében a mindennapiság szférájára redukálódik, s a többi szférák ellenségesse, életidegenné merevednek velük és egymással szemben egyaránt. A közöttük lévő termékeny kölcsönhatás leszűkül, a nagy tömegek kiműveletlensége, kulturálatlansága és az uralkodó osztályok unalomüző, fiktív-kompenzativ tevékenységei szintén az ipari társadalom "vívmányai" közé tartoznak. Innen adódik, hogy a mindennapiság a kapitalizmus önideoló-

giájában pejorativ jelleget nyer, a tömegek és az eltömegesedés megvetésével kapcsolódik össze (Ortega y Gasset), a modern polgári elidegenedésméletek alapjává válik (Heidegger) és többféle irányból komoly erőfeszítések történnek a polgári filozófiában a mindennapiság problémájának megragadására (Nicolai Hartmann, Henri Lefebvre stb.)

Az ipari társadalom világtörténelmi tagadásának leküzdése szükségszerűen magában foglalja a mindennapiság és a magasabb társadalmi objektivációs rendszerek gazdag kölcsönhatásának helyreállítását is. A visszavétel mint az előtörténet során tárgyi-idegen formában létrejött gazdagság elsajátítása tehát egyuttal a magasabbrendű objektivációk eredményeinek a mindennapi életbe és gondolkodásba való beáramlását is jelenti, a mindennapiság szüntelen megtöltését-átítását az öt transzcendáló társadalmi tevékenységek eredményeivel. Ez voltaképpen a lenini kulturális forradalom, a tömegek, a mindennapiság kulturáltságának kialakulása és állandó továbbfejlődése az összemberi fejlődés mértékében.

A tudományok szférája

A visszavétel két fő "frontját", a tudomány és a művészet elsajátítását, valamint ezeknek a mindennapiságra, az egész életmódra való forradalmasító hatását kívánjuk röviden megvizsgálni, mégpedig először a tudományra irányítva figyelmünket. A tudomány dezantropomorfizáló visszatükrözés, amely "a természetet társadalomtól független magánvalójában vizsgálja, és ez éppen a társadalmi munkamegosztásból és abból .... következik, hogy a

társadalom és a természet anyagcseréjét az utóbbi lehető legpontosabb ismeretének alapján hajtsák végre."

A dezantropomorfizálás a mindennapokból úgy sarjadzik ki, mint a termelés, az eszközhasználat kötelező visszatükrözési módja, mivel "minden szerszámnak objektíve dezantropomorfizáló alapjai vannak: ha azt akarjuk, hogy az emberek hasznára legyenek, előbb jellegüket, működési lehetőségeiket stb. kell felfedezni, és ez csak úgy mehet végbe, ha az ember eltekint megszokott, mindennapi-emberi szemléletmódjától ... itt mégis ugrás történik a tudomány igazi, dezantropomorfizáló eljárásmodja felé" (Uo.I.165.) A közvetlen dezantropomorfizáló szemlélet még eredeti egységében mutatja a termelést és a tudományt, ez az egység azonban fokozatosan felbomlik, objektívációs rendszereik elkülönülnek - a termelésben, az ember szervetlen teste formálásában az objektívációk felhalmozása egyedi tárgyakon keresztül történik azok konkrét mi-voltában és közvetett általánosságában, a tudomány fogalom-apparátusában és tétel-rendszerében viszont a közvetlen és elvont általánosság formájában - és a konkrét egyediséggel konfrontálódó termelés és az absztrakciókba tulságosan belevesző tudomány utjai évezredekre elválnak egymástól, kölcsönhatásuk nagyon távolivá és esetlegessé válik az ipari forradalomig. Tulajdonképpen magán a termelésen belül különül el az emberiség előtörténetében a közvetlen termelés mint egyedi gyakorlat az elmélet által közvetetté emelt általános gyakorlattól, a tudománytól, amelyben az emberi fejlődés eredményei szilárdabban kristályosodnak ki.

Igy a tudomány közvetlen termelőerővé válásával nem egy idegen, egy külső elem hatol be a termelésbe, hanem pusztán a termelés korábbi belső feszültsége, meghasonlottsága oldódik fel, tulajdonképpen arról van szó, hogy a termelés fejletlenebb fokain az általános munka és az egyedi munka ellentéte külsőként mutatkozik meg, majd a fejlődés belsővé válik. Így az általános munka sem konkrét-gyakorlati, sem absztrakt-elméleti formájában nem tud kibontakozni addig, amíg az ipari társadalom meg nem teremti az ember hatalmas szervetlen testét, amelynek mozgatásával az ember az általános munka útjára léphet, s egyben kivonhatja magát a közvetlen termelési folyamatból. A tudományon alapuló általános munka tehát az embert jellemző, neki adekvát munkatevékenység valódi kibontakozása az előtörténet leküzdésével, az egyedi munkának olyan belefoglalása az általános-konkrét munkavégzésbe, amely utóbbi az előbbieket tartalmával szemben alapjában véve közömbös marad, s lényegessé a természeti folyamatoknak tudományos alapon való működtetése emelkedik.

Az általános munka egyben azt is jelenti, hogy a tudomány a termeléssel és a termelésben a mindennapiság alapvető mozzanatává válik. A termelésnek persze megőrződik a nem mindennapi vonatkozása, s így a termeléssel egységet alkotó tudománynak is, mégis a tudomány közvetlen termelőerővé válása azt jelenti, hogy a tudomány beépül mindenki életébe. A mindennapi gondolkodás "igazán csak úgy fejlődhet tovább, csak úgy válhat az objektív valóság megismerésére alkalmassá, ha a tudomány útjára, a mindennapi gondolkodás elhagyásának útjára lép. A világtörténelmi irányvonalat

tekintve ez is a helyzet." (Uo. I. 67.) Lukács a mindennapiságból a magasabb objektivációs szférákba való felemelkedését a mindennapok egész embere és a magasabb szférák egy vonatkozásban kiteljesedett ember egésze átmenetével fogalmazza meg - "mindig az ember egésze az, aki ilyen szélsőségesen specializált formában kifejezi magát, azzal a nagyon fontos dinamikus-szerkezeti megszorítással, hogy... egységesen mozgósított tulajdonságai bizonyos mértékig abban a csúcspan koncentrálnak, amely a célul kitűzött objektiváció felé irányul... a mindennapok egész emberével ellentétben, aki, képszerű kifejezéssel élve, léte egész felületével a valóság felé fordul." (Lukács György: I. m. I. 65.) -, ennyiben a világtörténelmi tendenciát úgy értelmezhetjük, mint olyan termelési struktúra kibontakozását, amelyben "az egész ember magatartásmódja szükségszerűen az ember egészének magatartásmódjává nő át" (Uo. I. 66.), s ugyanakkor természetesen az ember egésze az egész ember szolgálatában tevékenykedve, visszatér abba.

A tudomány, az általános társadalmiasult munka forradalmával új típusú kölcsönhatás fog kibontakozni a mindennapiság és a magasabb társadalmi szférák - intézmények (közélet), a tudomány és művészet - között, ez utóbbiak közvetlenül megtöltik majd tartalmaikkal a mindennapiságot, a maguk módján belesorolódnak abba, anélkül, hogy elsüllyednének, feloldódnának abban. Ez a modell a termelésben már előlegeződött - ha némileg ellentmondásosan is -, az előtörténet során, s az általános társadalmiasult munkán alapuló társadalomban a mindennapiság ilyen bennmaradva-tullépése éppolyan általános szabály lesz, mint ahogy az ipari társadalomban az

alapvető termelőknek a mindennapiságba való száműzése volt. A tudományok elsajátítása kötelező lesz a társadalom valamennyi tagja számára normális életviteléhez, s ez egyben az elsajátítás "tudományának" általánossá válását is jelenti, azaz azt, hogy mindenki szükségképpen fog rendelkezni a magasabb rendű szférák eredményei elsajátításának képességével.

Persze, ahogy a tudomány és művészet mindennapisága nem jelentheti önállóságuk feladását, ellenkezőleg, fejlődésük legszélesebb perspektíváját nyitja meg, úgy a művészet, tudomány behatolása a mindennapi életbe és gondolkodásba nem szünteti meg e szféra ösztönösségét, közvetlenségét. A létrehozott közvetlenség világa éppenséggel kiterjeszkedik, az emberi világ ujonnan kibomló dinamikájával maga is felgyorsul, s mind gyorsabban változtat majd olyan területeket is nem tudatossá, amelyek korábban még az emberek tudatos ellenőrzése alatt álltak, "noha a tudomány az élet egyre nagyobb területén lesz urrá, ez a mindennapi gondolkodást semmiképp sem szünteti meg, és nem helyettesíti a tudományos gondolkodással, ellenkezőleg, olyan területeken is reprodukálódik, ahol korábban a mindennapi élet tárgyaival stb. sokkal kevésbé közvetlen kapcsolatban állt". Az általános társadalmiasult munka színrelépésével az objektivációs rendszereknek nem az önállósága szűnik meg, hanem izoláltságuk, kölcsönös elidegenedettséjük, s ezzel szerves átmenetek alakulnak ki a mindennapiság és a magasabb rendű szférák között. Az egyének viszonya sohasem lesz és lehet közvetlen a nembeliség összes, s főleg a legujabb eredményeihez, a kérdés csak az, amelyre egy egész világtörténelmi fejlődés

kell választ adjon, hogy a közvetettségükben elért vívmányok rendszere a fejlődés nyomán harmónikusan beépíthetők-e a hétköznapiakba, vagy sem.

Az emberi kultúra vívmányainak szakadatlan elsajátítása, visszavétele a mindennapokba még nagyobb súlyt helyez a mindennapiság ökonómiájára, a humanizált emberi tartalmak rohamos növekedésével egyfelől alapvető fontosságu lesz, hogy az emberek valóban el is sajátítsák őket, másfelől, hogy az új vívmány ne torlódjék a tudatos emberi szférákban, hanem spontán elemmé redukálódjék. A mindennapiságba való bevitel egyuttal az egyetemes emberi fejlődésnek az egyéni szubjektumra való vonatkoztatását is jelenti e redukált formában. "A mindennapi élet spontaneitása számára magától értetődik, hogy mindent a mindenkori partikuláris énrre vonatkoztatnak. A tapasztalatok, elsősorban a munkában szerzetek, megtanítják ugyan az embereket arra, hogy az objektív valóság tőlük független törvényszerűségeit nagyon is tiszteletben tartsák, de a mindennapi élet lényegéhez tartozik, hogy az így szerzett ismereteket is újból visszavonatkoztatják a partikuláris énrre. Ismét szubjektumra vonatkoztatott formában jelenik meg, hogy a világ meghódításában elért sikerek, illetve kudarcok függnek a világ törvényszerűségeinek átlátásától" (Uo. II. 723.)

A mindennapiság szubjektumra vonatkoztatottsága és spontaneitása magában rejtí természetesen azt a veszélyt is, hogy a jövőben felgyülemelő hatalmas emberi gazdagság a nem-tudatos szférába szorulva fetiszizálódik és elválí az embertől, mint tőle független világ. Ezért a mindennapiság ökonómiája jelentőségének

felfokozódásával felfokozódik a tudomány - és a művészet - defetiszáló szerepe is, a tudomány az emberi világ általánosságát és objektivitását szegezi szembe a mindennapok szubjektivitásával és partikularitásával, a művészet pedig az emberi világnak az ember általi szüntelen teremtését ábrázolja. De ugyanakkor a fejlődés eredményeinek a szubjektumra vonatkoztatottsága a mindennapokban korántsem csupán mint negatívum jelentkezik, ellenkezőleg, az egyik legnagyobb világtörténelmi eredményként. A mindennapiság ugyanis az a szféra, amelyben a nembeliség az egyes szubjektum számára, mindenki számára közvetítődik, természetes életvitelükben elsajátítódik, magától értetődik, tulajdonukká, sajátjukká válik. Az emberi világ így a szubjektumok által abszorbálva és a partikularitások szintörésében, az egyéniségek önálló kibontakozásában és sokféleségében mutatkozik meg. A nembeliségnek ez a mindennapiságba való beletorkollása az elsajátítás-visszavétel világtörténelmi aktusának fő frontja és formája, a valóságos és prolongált kulturális forradalom, egyediség és nembeliség megtalált és közvetített egysége - az ipari társadalom világának valóságos és végleges leküzdése.

Mindennapiság és művészet

A mindennapiság magában rejtí és történelmileg kibontja magából az antropomorfizáló tendenciát is, amely a tudományos visszatükröződéssel ellentétes irányban... - de az emberi világ teljességét tekintve és a vallás zsákutcáját leszámítva egymást kölcsönösen kiegészítően - indul el. A művészetben olyan sajátos objektiváció jön létre, amelyben a szubjektum nem a deszubjektiválás

jegyében objektivizálja magát: ellenkezőleg, olyan tárgyat teremt, amelyben szubjektivitása felfokozódik, az élet lényeges jegyei kifejeződésévé emelkedik:

A nembeliségnek ezzel a közvetlen megragadásával és átélhetőségével képes a művészet az ember és a természet "anyagcserejét", történelmi konfliktusát egész szélességében ábrázolni, az emberi világot fejlődésében bemutatni, az egyes emberi konfliktusokat az egész emberi nemre vonatkoztatni, s ugyanakkor a nembeliség konfliktusait konkrét egyéniségeken keresztül életrekelteni. A mindennapiságnak egy olyan sajátos leküzdésével találkozunk itt, amely a mindennapi élet lényeggé emelt részletét - tipikussá általánosított figuráit - teszi közvetlenül átélhetővé, a nembeliséghez való felemelkedés, az azzal való katartikus egyesülés formájává, hogy az egyénnel az elsajátításban újra végigharcoltassa a társadalmi alapkonzfliktusokat, orientáljon és mozgósítson.

A nembeliséghez való felemelkedés a művészetben közvetlen, átélés jellegű, s a tudománnyal ellentétben ezer szállal kapcsolódik a mindennapi élet tárgyaihoz és mozgásához, s a bennmaradvatullépés itt nem mindig radikális-teljes, mint a tudományban. Ezért a művészet sokkal később és lassabban kezd differenciálódni a mindennapi élettől, sőt, mint látni fogjuk, visszavétele a mindennapi élet által is lényegesen másképp történik, mint a tudományban. A művészet genezisében a mindennapi élettel két erős szálon kapcsolódik össze, egyfelől a valláson, másfelől a munkán keresztül. A művészetnek a vallással való eredeti egységére - két egyaránt antropomorfizáló visszatükröződésről van szó, amelyekben azonban

ellentétes, fetisizáló-defetisizáló tendenciák feszülnek - és a vallás elleni szabadságharcának történetére itt nem térhetünk ki. A művészet és a munkatevékenység kapcsolata viszont éppenséggel vizsgálatunk középpontjában áll, s egy jól ismert folyamatot tár elénk az esztétikum-keletkezése szemszögéből. A prekapitalista társadalmakban a kézművesség és a művészet évezredek szoros, elválaszthatatlan kapcsolatának alapja a konkrét egyedi teljesség megtermelése. A világ korlátozott mértékű alkotása így válik a világ korlátozott formájú visszatükrözése, az ember saját műveként való megjelenése bázisává, hiszen a tárgyhoz való viszony még közvetlen, az emberi egyéniség összes vonásainak mozgósítását követeli meg, bár nem, vagy alig-alig emelkedik túl a mindennapi munkatevékenységen. A kézműves emberi tárgyat alkot és saját személyiségét emeli tárgyi rangra benne, mégpedig úgy, hogy e tárgy egyedi jellegének és sajátos megformáltságának döntő jelentősége van. Ilyen egyedi tárgyak termelése - amelyek mind-mind a kvázi művészet rangjára emelkednek, alkotójuk személyiségét hordozzák, s kvázi-művészetként sajátíthatóknak is el - a kézműves mindennapjaihoz tartozik, akárcsak a tárgyak használata a társadalom többi tagjainál, s csak kivételes történelmi esetekben tör ki a mindennapiságból önálló művészetként (antikvitás, reneszánsz).

A kézműves munkában mindennapiság és művészet korai, naiv, még nem a kifejelettségen keresztül közvetített egysége azonban már sejteti, hogy az ember a szépség törvényei szerint is alkot, s ahhoz, hogy a saját adekvát világát alkossa meg általában, kell hogy a szépség törvénye szerint is alkosson. Az esztétikum

nak a mindennapi élet egy aspektusából önálló objektivációvá változásához és saját világának kialakításához egy "világtörténelem munkája" szükséges, alanyának és tárgyának történelmi kifejlődése, a műalkotások világa és a művészi elsajátítás - a differenciált emberi érzékek stb. - kiképződése, "egynemű közegének" megszerveződése. Mégpedig ez a történelmi út nem nyilegyenes és töretlen, az esztétikum kialakulása is bejárja a maga Odüsszeiáját, s akár csak a társadalom más területei, az elidegenedés vágányán halad a naiv közvetlen egység után a kiképződés és a többi szférától való ellenséges elkülönülés útján. A kapitalizmus végigvitt munkamegosztása - az ellentmondásos haladás ezen modellje szerint - a művészet szülője és megnyomorítója. Szülője, mert először hozza létre valójában társadalmi méretekben az önálló művészetet annak öntörvényűségében, ugyanakkor megnyomorítja, mert a kapitalizmus szélsőségesen "művészetellenes" (Marx), a művészetet is aláveti a profit törvényének, azaz a művészt piacra termelő bér munkássá torzítja, és a művészetet a munkamegosztás egy önálló, a többiektől elzárt ágává nyilvánítja és ezzel a minden emberben rejlő művészt elnémitja, a művészi elsajátítást fiktív, nem-adekvát átélésekké alacsonyítja.

A tőkés-ipari társadalomban a homo oeconomicus szab törvényt. A termelésben, annak nagyipari formáiban az alkotás egyedi teljességének helyére a részműveletek közömbös egymásutánisága lép, s ebben a kezdetleges társadalmiasulásban a termék elveszti naiv esztétikumát, kapcsolatát alkotója személyiségének egészével, mint annak kifejeződése. Ugyanígy felbomlik az egész emberi kör-

nyezet naiv esztétikuma, természet és ember közvetlenül átélhető egysége. Az ipari társadalom radikálisan átalakítja az emberi környezetet, s "hatalmát" a természettel szemben annak megrogálásában, a bioszféra megkárosításában, természetes egyensúlyának felborításában mutatja meg. De kiüzi a szépség még alig-alig megtalált világát az ember közvetlen mesterséges környezettéből is, az ipari nagyváros "levegője" káros az esztétikum kibontakozása szempontjából is, egészében és részleteiben egyaránt, a város struktúrájától kezdve az elszemélytelenített tömegtermékké változtatott emberi lakóhelyig. A szépség törvénye az ipari társadalom minden szegletében és élete minden vonatkozásában kizorul az emberi alkotásból, vagy létrejöve a visszájára fordul - s ez nem egyéb, mint annak jelentkezése, hogy az ember nem érzi és nem is érezheti magáénak saját világát, nem érezheti magát e világ alkotójának, hiszen e világ vele szembenálló ellenséges világ.

Igy az ipari társadalom emberének bezártsága a mindennapokba a művészet kapcsán is konkrétan megfogalmazódik, mint a környezet esztétikumának eltünése. A közvetlen termelő életvitele, beépülése az elszemélytelenített-mechanikus munka rendszerébe nemhogy nem ad impulzust a művészi elsajátításhoz, még közvetlen környezete kvázi-művészi megformálásához sem, hanem fizikai-idegi elhasználtságával, szabadidejének elrablásával, ill. manipulálásával egyenesen elzárja a tulajdonképpeni művészet megértésétől és művelésétől. A "magas" művészet maga is céhekbe csontosodik, elérhetetlen világgá merevedik, s így a társadalom tagjainak többsége szükségszerűen sodródik az üres és olcsó szórakozás, a

kompenzációs formák, a fiktív katarziszok felé. A művészetnek ezeket az elefántcsonttornyait éppugy az ipari társadalom termelte ki, mint a giccs, az álművészet világtörténelmi karrierjét, s mindkettő annak közös kifejeződése, hogy az ipari társadalomban a művészet ellentmondásos formában jön létre, elidegenedett formában önállósul, s így társadalmi folyamatként mint a nem-adekvát, nem valóságosan kibontakozott esztétikum fiktív, nem-valóságos elsajátítása jellemezhető.

Az ipari társadalom leküzdése során jönnek létre annak feltételei, hogy az ember ne csak a tudomány, hanem egyben a művészet mértéke szerint éljen és alkotson. Az egyén rovására folytatott fejlődés véget ér, s éppenséggel az egyéniség, a szubjektív gazdagság kimunkálása válik a fejlődés minden eddiginél gazdagabb forrásává. Ahogy már a tudomány kapcsán felvázoltuk az új típusú kölcsönhatást a mindennapiság és a magasabb társadalmi szférák között, a művészet is közös törvényként ismeri meg majd a mindenki művész - Marxnak ezt a gondolatát a Német ideológiában oly sokszor minősítették alaptalannul illúziónak, utópiának - és az önálló művészet felvirágzása ellenétes és egymást kiegészítő mozzanatait. Az esztétikum- és szépségellenes világ lerombolásával az ember megteremti és uralja saját világát a tudomány törvénye szerint, s úgy alkotja meg, hogy magának tudhassa, általa teremtettnék élhesse át a szépség törvénye szerint. Életének teljességében, egyéniségének kiteljesedésében a mindennaposan átélt, az esztétikummal telített környezet szolgáltatja a motívációt munkájához, életének megtervezésének, egész életmódjának harmonizálásához. E funkció révén döntő jelentőségű a művészetnek

a maga helyére állítása a társadalom életében, ami feltételezi a mindennapok művészete és az önálló művészetek találkozását, kölcsönös átmeneteit és megtermékenyítését, ami már az életmód általános problémája felé vezet bennünket. Amit a művészi elsajátítás kapcsán konturszerűen fel akartunk vázolni, az csak annyi volt, hogy az általános társadalmiasult munka világában az esztétikum valóságos elsajátítása, mint a művészet megalkotása és a mindennapokba való bevitele feltételezi a valóságos elsajátítás esztétikumát, azaz az adott folyamat művészi szintre emelését, a nembeliség és egyediség egységének a konkrét érzéki általánosság jegyében való reprodukálását és viszont, az egész emberi világ visszavétele-elsajátítása csak a valóságos művészet kiképzésével együtt lehetséges.

Az erkölcs funkciója és "termelése"

Mindennapiság és nembeliség az erkölcsi elsajátításban. Az erkölcs területén a szubjektum-objektum, egyéniség - nembeliség viszonyának sajátossága az, hogy a szubjektivitás, az egyén nembeliségéhez való felemelkedése során nem történik "deszubjektíválás", éppen ellenkezőleg, a szubjektivitás megőrződik, sőt még intenzívebbé válik, kiteljesedik. Az erkölcs az emberi életnek az a területe, ahol maga a szubjektivitás telik meg a nembeliséggel és itatódik át vele, az erkölcsileg pozitíve cselekvő szubjektum ugyanis a nembeliséghez éppen felfokozott szubjektivitása-egyéniisége révén emelkedik fel, s nem valami külső objektivitáshoz-objektívációhoz kapcsolódva. Ebből következik azonban hogy az erkölcs nem önálló tevékenység, nem alkot és nem is alkothat önálló objek-

tivációkat, de minden lényeges élettevékenységnek elengedhetetlen fontosságu aspektusa, egyéniség-mindennapiság és nembeliség-társadalmiság kölcsönhatásának szubjektív feltétele és megnyilvánulása.

Lukács az etikában "a szubjektivitás megszüntetésének ezt a különös fajtáját" ábrázolja, "amelyben ez - éppen mint szubjektivitás - magasabb szintre emelkedik", azaz "már itt sem arról van szó, hogy a szubjektivitás megszüntetve őrződik meg az objektivitásban, mint a munka és a tudomány esetében, hanem arról, hogy a partikuláris egyediség, a nembelihez közeledve, általánosítást hajt végre és tapasztal önmagán, éspedig olyat, amely ugyan részben lehántja, vagy legalábbis semlegesíti pusztán partikuláris vonásait, de anélkül, hogy ezzel egyénisége valódi sajátosságát megsemmisítené, sőt, ellenkezőleg, azért teszi ezt, hogy egyénisége lényegét erősítse, intenzívebbé tegye", tehát az erkölcs a szubjektivitás megőrzésével egyfelől elhatárolódik a tudománytól és a termeléstől, másfelől azonban ennek sajátos mikéntjében a művészetektől, mivel az erkölcs nem alkot saját objektivációkat, a művészet pedig megteremti a saját világát. Az erkölcs "szerkezetileg a szubjektivitásra összpontosul, mert még ha a szubjektum cselekedet következményeiért felelősnek érzi is magát, az az aktus egészen világosan magába foglalja az objektiv tényállásnak... az atikai szubjektumba való visszavételét. De ez a visszavétel teljességgel érintetlenül hagyja az objektiv világot." (Uo. I. 533.)

Radikálisan különbözik az erkölcs szubjektivitása a mindennapok szubjektív világától is, az utóbbiban ugyanis az egyéni önmagára vonatkoztatja a nembeliséget és ezzel spontán közvetlenségében érzi magáénak, míg az előbbiben az egyén magát vonatkoztatja a nembeliségre és ebben a közvetítettségben és tudatos viszonyban tapasztalja magán a nembeliséggel való azonosságot. A nembeliséghez való felemelkedés erkölcsi vonatkozásait konkretizálja Lenin társadalmilag-történelmileg, amikor rámutat arra, hogy korunk erkölcsének lényege a kommunizmus építésében való részvétel: "A kommunista erkölcs - az az erkölcs, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletáriátus körül." (LM. 31.296.)

A kommunizmus kibontakozása során tehát az alapvető társadalmi tevékenységek szükségszerű velejárója, elengedhetetlen feltétele az egyéni partikularitás tudatos nembelivé való felfokozása, vagyis a nembeliség erkölcsi elsajátítása. Ebben az erkölcsi elsajátításban - amely közös aspektusa valamennyi fontosabb társadalmi tevékenységnek - összegeződnek tehát a szubjektivitás szintjén az elsajátítás-visszavétel világtörténelmi aktusának összes, a fentiekben megtárgyalt törvényszerűségei.